

Het Welvaren van Leiden

De open samenleving van Pieter de la Court

Arthur Weststeijn

20 november 1657 zal een echte Hollandse herfstdag geweest zijn, koud en nat. Maar in huize De la Court, aan het Steenschuur in Leiden, was het groot feest. Die dag stapte Pieter de la Court namelijk in het huwelijksbootje. Hij was toen al 39 jaar oud, en had dus ruim de tijd gehad om een geschikte echtgenote te vinden. Dat bleek gelukt: zijn jonge bruid, Elisabeth Tollenaar, was de dochter uit een vooraanstaande Leidse familie met veel politieke invloed in de stad. Haar vader en grootvader waren lid geweest van de Veertigraad, het stedelijk college van veertig patriciërs belast met de verkiezing van de leden van het stadsbestuur. Ook de zwager van Elisabeth, Johan Eleman, was lid van deze raad en werd twee jaar later, in 1659, zelfs tot burgemeester van Leiden benoemd. Het huwelijk op die koude novemberdag beloofde Pieter de la Court dus een zonnige toekomst: wellicht zou hij ook zelf nog eens een belangrijke rol kunnen spelen in de politiek van zijn geboortestad. **[afbeelding 1]**

Dat was een ongekend vooruitzicht voor een kind van migranten – een tweedegeneratieallochtoon zoals dat nu wordt genoemd. Want ook al stond de wieg van Pieter de la Court in Leiden, zijn Franse achternaam verraadde dat zijn wortels elders lagen, in het buitenland. Zijn vader, Pierre, was afkomstig uit de buurt van Ieper, diep in West-Vlaanderen. Als rechtgeaard calvinist was Pierre in het katholieke zuiden zijn leven niet zeker geweest, en dus vluchtte hij, zoals zoveel in de Gouden Eeuw, naar de Nederlandse Republiek. In Leiden kon hij vrijuit zijn geloof belijden, en zelfs in het Frans ter kerke gaan, bij de Waalse gemeente die toen nog bij elkaar kwam in de Vrouwekerk aan de Haarlemmerstraat. Pierre was immers niet de enige zuiderling in Leiden: de stad werd in die dagen overspoeld door een constante stroom van migranten. Pierre dompelde zich onder in die migrantengemeenschap en ontmoette er een lotgenote, Jeanne, afkomstig uit Lille. Ze trouwden en besloten in Leiden te blijven en een gezin te stichten. Leiden had namelijk nog meer te bieden: het was de belangrijkste industriestad van de Republiek met een bloeiende textielnijverheid. En Pierre en Jeanne de la Court wisten alles van textiel. Ze begonnen een eigen onderneming en de zaken liepen zo goed dat ze hun kinderen de beste opvoeding konden bieden die er was. Zoon Pieter werd op zijn dertiende ingeschreven bij de chique Latijnse School om zich voor te bereiden op een studie aan de Leidse universiteit. En toen hij, vele jaren later, op die herfstdag in 1657 trouwde met een dochter uit een vooraanstaande Leidse familie, leek de integratie helemaal geslaagd. **[afbeelding 2]**

Alle gasten op de bruiloft werden daarom onthaald op een groot feest; kosten noch moeite werden gespaard om het huwelijk tussen de migrantenzoon en de patriciërsdochter luister bij te zetten. Al bij de ondertrouw een paar weken eerder was banketbakker Hartman Hartmansse, gevestigd aan de Nieuwe Rijn, ingeschakeld om de nodige spijzen af te leveren, inclusief meer dan zestig liter *hippocras*, een zoete huwelijksdrank gemaakt van wijn, kaneel, gember, kruidnagel en andere specerijen. Nadat het huwelijk was ingezegend, barstte het feest pas echt goed los. Bij het bruiloftsdiner stond een enorme vergulde wildpastei in het midden van de tafel, omringd door vele soorten gevogelte, twee vette hammen, schotels vol wildbraad, een sappig speenvarken en een met verguldsel versierde kalkoen. Het dessert bestond uit amandelgebak en twaalf taarten volgens beproefd Italiaans recept. Heel Leiden moest weten dat de familie De la Court wist hoe het hoorde, nu zoon Pieter via zijn kersverse schoonfamilie was toegetreden tot de hoogste gelederen van de Leidse elite.

Maar was die maatschappelijke opmars wel zo soepel verlopen als Pieter de la Court wilde doen geloven? Of moest alle overdaad en opsmuk van het huwelijksfeest verhullen dat hij eigenlijk nog steeds werd gezien als een buitenstaander, een parvenu die eigenlijk niet in Leiden thuishoorde? Het was immers nog geen tien jaar eerder dat heel Leiden te hoop was gelopen tegen de familie De la Court vanwege een schandaal rond Pieters zus Johanna. Zij was getrouwd met een Leidse hoogleraar filosofie, maar toen die een nogal kwade dronk bleek te hebben, en losse handjes bovendien, had ze allerijl weer haar toevlucht gezocht in het ouderlijk huis. Voor veel Leidenaren bleek dat een mooie aanleiding om de familie De la Court aan de schandpaal te nagelen. Want hoezo voelde zo'n migrantenkind zich te goed voor een eerbiedwaardige Leidse professor? En hoe waren die buitenlanders eigenlijk aan hun geld gekomen en aan dat mooie huis op het Steenshuur? In het ene na het andere schotschrift kreeg de familie De la Court de volle laag: ze waren 'verrotte Walen', 'knoflookvreters', 'hooghartig vuil gespuis' dat nodig wat klappen moest krijgen. Hoe graag Pieter de la Court het ook anders had gezien, hij was en bleef een ongewenste vreemdeling in zijn eigen geboortestad. **[afbeelding 3]**

En dus koos hij voor de vlucht naar voren. Als Leiden blijkbaar zoveel moeite had om buitenlanders een gastvrij thuis te bieden, dan moest de stad maar eens uitgelegd krijgen wat het eigenlijk betekent om een open samenleving te zijn. Toen het huwelijksfeest voorbij was en de restanten van het bruiloftsmaal opgeruimd, toog Pieter de la Court daarom aan het werk. Hij nam de pen ter hand en begon een lange analyse te schrijven om de Leidenaren eens en voor altijd duidelijk te maken waar het allemaal om draait in de stad. De titel die hij aan zijn analyse gaf, luidde: *Het Weharen van Leiden*.

De verdraagzame stad

De bestuurders van Leiden, zo begon De la Court zijn analyse, moesten zich vooral geen illusies maken. Op het eerste gezicht was er namelijk niets dat de stad Leiden positief onderscheidde van andere steden. Integendeel: Leiden ontbeerde de essentiële omstandigheden waarvan andere steden wel konden profiteren. Het was geen regeringscentrum, en kende geen machtige heerser die met zijn hofhouding de stad kon laten opbloeien, zoals was gebeurd in Parijs en Londen, van Lissabon tot Moskou en van Stockholm tot Constantinopel. Leiden was ook al geen bestuurlijk centrum met belangrijke ambtelijke instanties: zelfs Den Haag deed het wat dat betreft beter. Leiden lag niet aan zee en kon zich dus niet ontplooien als grote havenstad, en de Oude Rijn bood ook al geen uitkomst, want andere steden zoals Dordrecht en Keulen waren veel beter gesitueerd voor handel over de grote rivieren. Bovendien had Leiden geen beschikking over natuurlijke hulpbronnen of rijke landbouwgronden in de omgeving. Kortom, Leiden kon zich enkel duurzaam ontwikkelen als het stadsbestuur tegendraadse beslissingen zou nemen om andere steden te slim af te kunnen zijn. Zoals De la Court concludeerde: armoede zoekt list.

Wat was de tegendraadse politiek die De la Court voor ogen had? Kortgezegd kwam het neer op het volgende: 'absolute eenparige vrijheid voor alle inwoners'. Het stond voor De la Court buiten kijf dat het stadsbestuur de inwoners van Leiden zoveel mogelijk vrijheid moest bieden, zodat mensen die elders werden vervolgd of geen werk konden vinden, naar Leiden zouden komen om daar in vrijheid te leven. Andere steden beknotten die vrijheid vaak en legden allerlei restricties op aan hun inwoners. Als Leiden zich wilde onderscheiden, dan moest de stad zulke restricties juist opheffen voor iedereen die zich binnen de muren van de stad wilde vestigen. Vrijheid was het enige dat Leiden te bieden had. **[afbeelding 4]**

De 'absolute eenparige vrijheid' die De la Court bepleitte, kende verschillende aspecten. Ten eerste, en dat zal niet verbazen gezien de achtergrond van zijn vader die gevlucht was om zijn geloof, draaide vrijheid om godsdienstvrijheid. Overal in Europa werden mensen vervolgd vanwege hun geloof, zo wist De la Court, maar hij wist ook dat religieuze overtuigingen niet met geweld kunnen worden afgedwongen. Wie via dwangmaatregelen probeert om een religie te verbieden, bereikt juist het tegenovergestelde effect: de gelovigen worden alleen maar koppiger en wantrouwiger ten opzichte van de overheid, waardoor de maatschappelijke vrede dus niet wordt bevorderd maar enkel ondermijnd. Een overheid die haar burgers godsdienstvrijheid biedt, kan daarentegen rekenen op hun steun. Religieuze tolerantie is daarom een groot goed, en wel om pragmatische redenen: een tolerante stad is een relatief stabiele en vreedzame stad, en een stad waar migranten zich graag willen vestigen.

Maar waarom is migratie dan zo belangrijk? De la Courts antwoord luidde als volgt. Leiden heeft niets te bieden, zei hij, behalve twee zaken: de beroemde universiteit en de lokale industrie. Om die te laten floreren is het bij lange na niet toereikend om enkel uit te gaan van de mensen die al in Leiden wonen: stel je voor dat enkel geboren Leidenaren aan de universiteit zouden studeren, dan zou die snel haar deuren kunnen sluiten. Daarom moet de stad er alles aan doen om studenten en ondernemers te trekken van buiten. En juist die twee groepen zijn bijzonder beweeglijk, wist De la Court uit eigen ervaring. Juist studenten en ondernemers gaan en staan waar ze willen, ze reizen stad en land af op zoek naar de plek waar ze het meest aan hun trekken kunnen komen. Om de concurrentie af te troeven moet Leiden dus de ideale omstandigheden bieden zodat buitenlandse studenten en ondernemers zich thuis zullen gaan voelen in de stad en niet elders hun heil zullen zoeken. En om je ergens thuis te voelen is het belangrijkste dat je mag geloven wat je wil. **[afbeelding 5 + 6]**

Die stellingname voor religieuze vrijheid was vrij gewaagd in het Leiden van de Gouden Eeuw. Leiden was namelijk een streng gereformeerde stad waar de scherpshijpers in de leer het voor het zeggen hadden. Voor De la Court zelf was dat geen probleem: hij kwam immers uit een onverdacht gereformeerd gezin, en zijn vader was juist daarom naar Leiden gevlucht vanuit het zuiden. Maar De la Court zag in dat het voor veel andere migranten een beletsel zou vormen als Leiden vasthield aan de eigen religieuze rechtlijnigheid; voor katholieken bijvoorbeeld, of remonstranten. Hun werd nu het leven zuur gemaakt in Leiden. Terwijl andere steden in Holland vaak oogluikend toestonden dat remonstranten hun eigen erediensten organiseerden, was dat in Leiden uit den boze. Clandestiene kerkdiensten in iemands huis werden hard aangepakt, wie daar toch werd betrapt kon rekenen op een zware boete, remonstrantse predikanten werden de stad uitgezet. Ook voor katholieken, toch zo'n 15% van de Leidse bevolking, was het strikt verboden om bij elkaar te komen. De la Court begreep niet alleen dat die vervolgingen een averechts effect hadden (de katholieke gemeenschap in Leiden werd in de zeventiende eeuw alleen maar groter), maar ook dat het gebrek aan religieuze vrijheid niet bepaald aantrekkelijk was voor nieuwkomers.

Kortom, Leiden moest veel verdraagzamer zijn om echt tot bloei te kunnen komen. De religieuze diversiteit die daarvan het resultaat zou zijn, was bovendien geen enkel bezwaar, benadrukte De la Court. Hij wist natuurlijk dat zijn pleidooi voor een verdraagzame stad niet bij iedereen in goede aarde zou vallen: de leden van het stadsbestuur golden als erg streng in de leer. Maar diversiteit is ook politiek gezien juist een groot voordeel, zo stelde De la Court hen gerust. Leiden kent 'een oneindige natuurlijke verdeeldheid', zei hij, 'zo groot dat geen grotere kan worden bedacht als je ziet hoeveel naties, talen, religies en occupaties hier bijeen zijn'. Voor slimme bestuurders is die diversiteit bijzonder gunstig, want hoe diverser de bevolking, hoe meer

kans voor het stadsbestuur om zich boven de partijen te plaatsen. Diversiteit is dus, anders dan hedendaagse discussies doen vermoeden, geen doel op zich, maar een middel: maatschappelijke diversiteit is de voorwaarde voor politieke stabiliteit en objectief bestuur. Daarom moet diversiteit niet aan banden worden gelegd via regels, maar worden gecultiveerd via vrijheid.

De ondernemende stad

Een tweede aspect van de vrijheid die De la Court bepleitte, betreft economische vrijheid. Dat wekt opnieuw geen verbazing, omdat De la Court in het voetspoor van zijn vader carrière maakte in de Leidse textielindustrie. Toen hij halverwege de twintig was en nog studeerde aan de universiteit had hij, samen met zijn jongere broer Johan, al een eigen textielbedrijfje opgericht. De twee broers bleken heel goed samen te kunnen werken: in enkele jaren tijd bouwden ze hun bedrijfje uit tot een grote firma die door heel Europa, van de Oostzee tot Spanje, Leids laken verhandelde. Dat internationale succes was voor een belangrijk deel te danken aan een nieuw bedrijfsmodel. De traditionele textielindustrie in Leiden werd gedomineerd door kleine ondernemers en handelaars die als tussenpersonen fungeerden tussen de werkplaats en de afzetmarkt. De broers De la Court daarentegen hielden alle facetten van het productieproces in eigen hand, van de aanschaf van de wol tot de verkoop van het eindproduct. Zo probeerden ze als zelfstandige ondernemers onafhankelijk te blijven van de bestaande reguleringen en instituties. Niet alleen in de praktijk, maar ook in theorie: op grond van zijn ervaringen in de textielindustrie kwam De la Court tot een opmerkelijk pleidooi voor een open economie waarbij de vrijheid van internationale ondernemers garant staat voor de stedelijke welvaart. **[afbeelding 7]**

Dat pleidooi keert zich met name tegen de verschillende instellingen die in het Leiden van de Gouden Eeuw de productie en verkoop van textiel reguleerden. Iedere stof moest in een centraal gelegen hal (het bekendste voorbeeld is natuurlijk de Lakenhal) op kwaliteit worden gecontroleerd. Als aan die kwaliteitscontrole was voldaan diende er belasting te worden betaald, waarna de gekeurde handelswaar kon worden verkocht. Zo'n hal met alle bijkomende regulering bood vooral kansen aan kleine ondernemers en voorzag bovendien in bestaanszekerheid voor textielarbeiders en in stabiliteit van de markt. Maar De la Court was mordicus tegen. Het succes van de Leidse handel en industrie, stelde hij, was namelijk geheel afhankelijk van de afzet van textiel buiten de stadsmuren – en dus van de grote ondernemers die toegang hebben tot die externe markt en grote investeringen kunnen doen. Maar die ondernemers kunnen de gemeenschap alleen van dienst zijn als ze geheel onafhankelijk opereren. 'Wie de pap zelf moet opeten, kookt en koelt die het best,' aldus De la Court: de ondernemers zijn zelf het meest

overgeleverd aan de schommelingen van de markt en weten daarom zelf het beste hoe daarop in te spelen, los van alle regulering en kwaliteitscontroles die het stadsbestuur oplegt. De internationale textielhandel is wispelturig, modes komen en gaan, buitenlandse concurrenten kunnen de afzetmarkt plotseling overnemen. Daarom is het noodzakelijk om de Leidse economie flexibel in te richten en op die manier de concurrentiekracht van de stad te vergroten.

[afbeelding 8]

Dat betekent dat het mogelijk moet zijn om alle soorten producten, ongeacht kwaliteit en prijs, op de markt te brengen zonder verplichte voorafgaande controle. Het gaat er volgens De la Court niet om dat er enkel hoogwaardige stoffen worden geleverd, maar dat er zoveel mogelijk verschillende producten worden vervaardigd: diversiteit van productie betekent dat alle kanalen van de wereldmarkt kunnen worden bediend. En bovendien zorgt toename van de productie voor meer werkgelegenheid in Leiden zelf. Liberalisering van de markt bevordert dus de welvaart van de gehele gemeenschap, regulering bewerkstelligt juist het tegenovergestelde. Bestuurders die zich uit liefde voor hun stad te veel bemoeien met de economie, zijn daarom nog het beste te vergelijken met apen ‘die uit grote liefde voor hun eigen jongen hen zo lang omarmen en aan zich drukken totdat zij hun leven en ziel hebben uitgeperst’. Regelgeving, controles en heffingen op productie lijken wellicht goed bedoeld, maar hebben een dodelijk effect omdat Leiden daardoor haar ondernemingsziel verliest. **[afbeelding 9]**

De la Court in het Koninkrijk der Apen

Om zijn positie als criticaster van het Leidse establishment te verduidelijken, vertelde Pieter de la Court zijn lezers een kleurrijke fabel:

‘Een zeker man, aanbeland in het Koninkrijk der Apen, zag dat die apen alleen maar een klein vuurkooltje hadden, en dat ze bang waren dat het kooltje al zou zijn uitgebrand voordat het normale hout vlam zou hebben gevat. Hij zag ook dat de apen veel blinkende vuurwormen op het kooltje wierpen om het hout te doen ontsteken, en ze bliezen erop zodat het sneller vlam zou vatten. De man waarschuwde hen daarom en zei: “Lieve apen en vrienden, deze wormen zijn niet vurig, maar koud, en als het kooltje daarmee bedekt wordt dan zal het vuur veel eerder uitgaan.” Maar zij meenden in hun eigen land wijzer te zijn en antwoordden: “Wij weten wat ons te doen staat en zien dat de wormen nu al vonken afgeven. Daarom gebieden wij u, vreemdeling, voor

wie het genoeg behoorde te zijn in ons land te mogen wonen, om te zwijgen, en direct met ons mee te blazen op die vuurwormen.”

De man antwoordde nochtans: “Lieve vrienden, omdat ik in uw land mag wonen moet ik u ook uit dankbaarheid waarschuwen dat die vonken niet van de wormen maar van het echte kooltje vuur komen. Des te min behoort men het mij kwalijk te nemen omdat ook ik, als degene die advies geeft en de gevolgen daarvan ondervindt, van kou zou omkomen als het kooltje werd uitgeblust. Daarom kan ik echt niet met mijn blazen het goede vuurkooltje helpen verteren en mijn tweede vaderland vermoorden.” Dat ronde Hollands namen de hoofse en hersenloze apen op als zo’n grote ongehoorzaamheid, dat ze de man aanvielen en doodden. Ondertussen was het kleine vuurkooltje opgebrand. Ook zij moesten daarna bij gebrek aan vuur sterven, nadat ze al te laat hun onvoorzichtige daad en de politieke martelaar hadden beklagd.’

De la Court sloot zijn fabel af met een korte uitleg: ‘De blinkende wormen zijn de hallen, het echte kooltje vuur is de vrijheid en de industrie, de blazende apen zijn de onervaren bestuurders van steden en hallen.’

De la Courts streven om de Leidse industrie te vrijwaren van de regulerende maatregelen van het stadsbestuur was ten dele natuurlijk ingegeven door eigenbelang. Als zelfstandige ondernemer had hij zelf baat bij zo weinig mogelijk controle op de werkvloer, ook omdat hij het niet bepaald nauw nam met de arbeidsomstandigheden van zijn eigen Leidse werknemers: volgens kwade tongen werden er in De la Courts textielwerkplaats zelfs weeskinderen aan het werk gezet. Maar toch schuilt er achter zijn pleidooi voor ondernemingsvrijheid meer dan alleen eigenbaat. De la Court wilde namelijk de hele ordening van de Leidse economie veranderen, te beginnen bij de gilden. In de Gouden Eeuw waren verschillende beroepsgroepen, van bakkers tot timmerlieden, als gilde georganiseerd, wat betekende dat je lid van het gilde moest zijn om dat beroep te mogen uitoefenen. Maar nieuwkomers konden niet zomaar lid worden van een gilde. Buitenlandse bewoners van de stad werden dus beperkt in hun arbeidsmogelijkheden, en dat was een doorn in De la Courts oog. Bovendien bood de monopoliepositie die gilden genoten, volgens hem een garantie voor gebrekkige ondernemingszin. De slager die lid is van een gilde, hoeft namelijk niet echt zijn best te doen om zich van zijn vakbroeders te onderscheiden en uit te blinken in zijn slagerskunst. Daardoor is een echt goede, hardwerkende slager in Leiden eigenlijk niet te vinden. Zoals De la Court zei: ‘Door zekere winsten en weelde worden de mensen lui,

kwistig en dom.’ En daartegenover staat, eens te meer: armoede zoekt list. Als beroepsorganisaties zoals gilden worden afgeschaft dan verliezen hun leden wellicht bestaanszekerheid, maar de concurrentie die daarvoor in de plaats komt leidt tot meer kansen op de arbeidsmarkt voor buitenstaanders en tot meer keuzevrijheid voor consumenten. **[afbeelding 10]**

Veel Leidenaren zullen hebben staan klapperen met hun oren toen ze dit hoorden: zo’n liberale visie op de stedelijke economie was in de Gouden Eeuw ongekend. De la Court maakte het bovendien nog bonter door zich expliciet te keren tegen de beroepsgroep die in Leiden wellicht het meeste aanzien genoot: de professoren van de universiteit. Ook zij opereerden namelijk als een gilde, zei De la Court. Dankzij het monopolie dat ze genoten op het geven van academisch onderwijs, konden de Leidse professoren veel collegegeld vragen voor vakken die eigenlijk nutteloos waren – als ze überhaupt al onderwijs gaven. Daar kwam nog eens bij dat de boekverkopers in Leiden een monopolie bezaten op de verkoop van academische publicaties, waardoor normale studenten diep in de buidel moesten tasten om toegang te krijgen tot vakliteratuur. En dan waren er ook nog de huisjesmelkers die veel te veel huur vroegen. Vooral buitenlandse studenten klaagden daarom over Leiden, en terecht, zei De la Court. ‘Alles is er voor hen te duur, want ze moeten grote bedragen betalen om te leven, hoge kamerhuur om te wonen, en veel collegegeld om te leren. En wat vinden ze nu in Leiden dat tegen zulke hoge kosten zou kunnen opwegen?’ Leiden heeft studenten simpelweg bar weinig te bieden, en kan het zich daarom allerminst permitteren hun de zakken uit te kloppen. **[afbeelding 11]**

Als het roer niet drastisch zou worden omgegooid, dan kwam de toekomst van de Leidse universiteit, en daarmee van heel Leiden, in het gedrang. De la Court wist precies wat er te doen stond: het beleid van de universiteit diende zich niet te richten op de hoogleraren, maar op de studenten, want zonder hen is er sowieso geen universiteit. Alles moet daarom in het werk worden gesteld om het studenten naar de zin te maken en hen te behouden voor de stad: academische vrijheid, een breed vakkenaanbod over alle mogelijke onderwerpen, lage kamerhuur, en natuurlijk goedkoop en kwalitatief goed onderwijs. ‘Nooit moet men de boekverkopers of professoren begunstigen ten nadele of tegen de zin van de studenten, want waar studenten zijn daar kunnen die anderen niet ontbreken. Boekverkopers zullen om hun boeken te slijten vanzelf achter de studenten aangaan zoals vogels het aas volgen, en als men studenten heeft dan maakt men zoveel professoren als men wil, en zonder studenten zijn dat nutteloze, dure houkinderen.’

Voor De la Court stond het buiten kijf: studenten zijn in wezen net als ondernemers, handel en wetenschap lijken op elkaar – ze gedijen in vrijheid. Het stadsbestuur diende er daarom voor te zorgen dat die vrijheid zoveel mogelijk werd gewaarborgd, zodat Leiden een stevige

fundering zou krijgen om verder tot bloei te kunnen komen. Want het lijkt misschien alsof Leiden is gebouwd op een sterke ondergrond, maar eigenlijk rust de stad op een grote berg klei die elke keer dat de vrijheid beknopt wordt, een stukje wordt afgegraven. ‘Iedere kruiwagen van dwang, hallen, gilden, belasting, imposten en huishuur schijnt niets te beduiden, maar als uiteindelijk daardoor die grote berg, ofwel de neringen en de stad, zal beginnen in te storten, dan zal die met geen menselijke kracht of wijsheid te stutten zijn.’ De totale ineenstorting van Leiden: dat wilde De la Court koste wat kost voorkomen. **[afbeelding 12]**

De democratische stad

Om Leiden te wapenen tegen verval en om te toveren tot een daadwerkelijke open samenleving waren godsdienstvrijheid en ondernemingsvrijheid niet genoeg. Volgens De la Court ontbrak het de stad aan nog een belangrijk aspect: politieke vrijheid, of, beter gezegd, democratische vrijheid. In de Gouden Eeuw was het bestuur van Leiden in handen van een kleine club regenten die werden gekozen door de leden van de Veertigraad, het stedelijk college. In theorie stond het lidmaatschap van dat college, en daarmee ook een functie in het stadsbestuur, open voor alle Leidenaren die het poorterrecht bezaten, dus voor iedereen die officieel burger was van de stad. Maar in de praktijk viel die politieke openheid vies tegen. Het was voor normale burgers van Leiden, en dan vooral voor immigranten, eigenlijk onmogelijk om daadwerkelijk een rol van betekenis te spelen in de politieke besluitvorming. De oude, gevestigde families van de stad zaten namelijk vastgekleefd aan het pluche. Ze hielden de poorten van de macht angstvallig gesloten om te voorkomen dat de elite haar positie zou kwijtraken aan nieuwkomers. En volgens De la Court zou dat funeste gevolgen kunnen hebben. Want juist door de toegang tot de politiek te beperken voor de gewone man, werd de kiem gelegd voor onvrede, onrust en opstand. Leiden moest daarom veel democratischer worden om in vrede te kunnen voortbestaan. **[afbeelding 13 + 14]**

Een eerste stap betrof het versoepelen van het burgerrecht. In principe was iedereen die in Leiden werd geboren als kind van gevestigde burgers ook zelf een burger van de stad, met alle bijbehorende rechten en plichten. Als nieuwkomer kon je dat recht bovendien ook kopen: dat had bijvoorbeeld de vader van De la Court gedaan, in 1618, het jaar van de geboorte van zijn zoon. Burger worden van Leiden was relatief goedkoop (een tiende van de prijs die je destijds in Amsterdam betaalde), maar het nadeel was dat je als immigrant pas na zeven jaar aanspraak kon maken op dezelfde privileges als degenen die al vanaf hun geboorte burgers waren. De la Court wilde dat onderscheid tussen eerste- en tweederangsburgers opheffen. Iedereen die ervoor heeft

gekozen om in Leiden te wonen, zei hij, moet worden gezien als een volwaardige speler in de samenleving en verdient daarom ook volwaardige rechten. En het belangrijkste was wel het recht om zitting te kunnen nemen in het stedelijk college en zo actief bij te dragen aan de lokale politiek.

Het bestaande college, dat bestond uit slechts veertig man, werd gedomineerd door kuiperij en nepotisme en was bovendien veel te klein om alle verschillende belangen in de samenleving te kunnen vertegenwoordigen. Uitbreiding was dus het devies: een stad zoals Leiden zou eigenlijk een college moeten hebben waarin zo'n tweehonderd burgers zitting nemen. Dat zorgt voor een veel grotere vijver om geschikte kandidaten te vinden voor het stadsbestuur. Nu was het namelijk zo, zei De la Court, dat 'men veeltijds in deze stad gans onbekwamen kiezen moet, om veel bekwameren van vreemde afkomst uit de regering en alle andere functies te kunnen houden'. Doordat de elite de belangrijke baantjes steeds weer onderling verdeelde via schimmige kiesprocedures, was het niveau van het bestuur veel lager dan het zou kunnen zijn als ook buitenstaanders mee konden dingen voor de bestuursfuncties. De kwaliteit van het bestuur is afhankelijk van de openheid van het bestuur. **[afbeelding 15+16]**

De la Court pleitte er dus voor Leiden veel democratischer te maken door alle burgers van de stad zeggenschap te geven in de politiek. Het is goed om te benadrukken dat dat democratische ideaal niet verward moet worden met onze hedendaagse democratische praktijk. Voor De la Court draaide het om actieve, directe democratie zoals in het oude Athene: geen periodieke verkiezingen voor de gemeenteraad, maar actieve deelname door zelf een rol te spelen in het bestuur. Tegelijkertijd was dat ideaal veel beperkter dan de hedendaagse praktijk doordat alleen mannen die zelfstandig werkten en genoeg verdienden, geacht werden in staat te zijn om zich met de politiek te bemoeien. Vrouwen, maar ook bijvoorbeeld arme arbeiders in loondienst, verkeerden volgens De la Court in een positie van afhankelijkheid en konden daarom niet voor zichzelf beslissen, en dus ook niet voor de stad. Op sommige punten was De la Court heel modern, op andere heel ouderwets. **[afbeelding 17]**

Toch schuilt er een belangrijke, misschien wel tijdloze les in hetgeen dat De la Court beoogde. Want het grootste gevaar van een gebrek aan democratie is volgens hem dat juist beperkte politieke vertegenwoordiging, dus een klein stedelijk college, de roep om een sterke man groter maakt. Als de toegang tot het bestuur wordt beperkt en niet op democratische leest is geschoeid, dan zullen degenen die zich voelen buitengesloten, in opstand komen door zich te scharen achter een krachtige leider die belooft om schoon schip te maken. Dat leidt er weer toe dat ook de leden van de elite eieren kiezen voor hun geld en hun steun uitspreken voor zo'n sterke leider, om zich daarmee te kunnen onttrekken aan de toorn van het volk. Kortom, gebrek

aan democratie opent de weg naar dictatuur. De la Court kende zijn mede-Leidenaren goed en wist dus dat ze groot fan waren van het Huis van Oranje: daarin schulde voor hem het grootste risico voor de politieke vrijheid van zijn stad. Vier eeuwen later weten we dat van de Oranjes niet zoveel te vrezen valt. Maar de roep om een sterke leider speelt de westerse democratie nog steeds parten.

Het lot van de vrijdenker

Tolerantie, ondernemerschap, democratisering: met die drievoudige vrijheidsformule hoopte Pieter de la Court zijn geboortestad Leiden klaar te kunnen stomen voor de moderne wereld. Om dat doel te bereiken stuurde hij de tekst die hij had geschreven op naar zijn kersverse zwager, Johan Eleman, inmiddels verkozen tot burgemeester van de stad. En blijkbaar was de nieuwe burgemeester onder de indruk. Hij vertelde andere leden van het Hollandse establishment over De la Courts ideeën, die op die manier ook buiten Leiden bekend werden. Bijvoorbeeld in Den Haag, waar Johan de Witt, de belangrijkste man van het land, veel belangstelling toonde voor De la Courts werk. Daarom besloot De la Court uiteindelijk om zijn boek over Leiden verder uit te breiden en een nieuwe editie te maken die niet ging over Leiden, maar over heel Holland. Dat boek werd een paar jaar later gepubliceerd, in 1662, onder de titel *Interest van Holland, ofte gronden van Hollands-welvaren*. En nu De la Court het oor had van de hele natie, begon hij nog hoger van de toren te blazen. Vol overgave fulmineerde hij tegen het gebrek aan tolerantie bij de gereformeerde kerk, tegen het Huis van Oranje en nu ook tegen de VOC – de allergrootste monopolist van die tijd. Hij deed zelfs een voorstel om het gewest Holland voor eens en voor altijd af te scheiden van de rest van het land door een veertig meter brede gracht te graven vanaf de Zuiderzee tot aan de Maas, want al die andere provincies in het oosten waren toch alleen maar een last aan Hollands been. **[afbeelding 18]**

De la Courts boek werd een onverbidelijke bestseller, maar niet om de goede redenen. Veel lezers spraken schande van de provocateur die het waagde, nota bene als kind van immigranten, om de Hollanders te komen vertellen wat ze eigenlijk moesten doen. Eens te meer ging de beerput open, en een stroom aan publicaties nagelde De la Court aan de schandpaal als ‘een onbeschaamde Waal, wiens tong is aangebraden met giftig slangendrek’. In Leiden was het vooral de kerkenraad die in het verweer kwam tegen De la Courts pleidooi voor tolerantie. De wijkdominee werd eropuit gestuurd om in huize De la Court aan het Steenschuur eens een pittig woordje met hem te wisselen. De eerste keer was De la Court niet thuis, maar de wijkdominee gaf niet zo snel op en kwam korte tijd later terug. Nu deed De la Court of zijn neus bloedde; ook

dat mocht niet baten. Verbolgen over zijn provocaties besloot de kerkenraad De la Court te weren van de viering van het avondmaal – een vergaande beslissing die in feite neerkwam op sociaal isolement. Dat duurde maanden, totdat De la Court uiteindelijk zwichtte. Hij ging alsnog door het stof en verklaarde dat hij niet langer achter zijn ideeën stond. Na een ernstige vermaning werd hij weer toegelaten tot de geloofsgemeenschap. Het viel niet mee om als vrijdenker te overleven in het Leiden van de Gouden Eeuw.

Ook in zijn privéleven werd De la Court getart door het noodlot. Zijn jonge bruid Elisabeth, met wie hij zo'n groots huwelijksfeest had gevierd, stierf al een jaar na de bruiloft in het kraambed. En een kleine twee jaar later was het de beurt aan Pieters jongere broer, Johan. Ze waren altijd onafscheidelijk geweest, hadden samen een bedrijf opgezet en Johan had ook een belangrijke hand gehad in de analyse van *Het Welvaren van Leiden*. Toen hij stierf, nog maar net achtendertig jaar oud, bleef Pieter de la Court verweesd achter. Zijn familieband met de Leidse elite was verbroken, de kerk keerde zich van hem af, de stad wilde hem niet langer hebben. De la Court stond er nu alleen voor. Hij hertrouwde nog wel, maar nu met een Italiaanse die in Amsterdam woonde. En na een paar jaar hield De la Court het in Leiden voor gezien: hij ging naar Amsterdam om daar zijn carrière als handelaar en vrijdenker voort te zetten. Als hij nog wel eens terugkwam naar zijn geboortestad, dan was het vooral om zich te verpozen in zijn buitenverblijf Meerburg, langs een zijtak van de Oude Rijn richting Zoeterwoude. Daar vond hij de rust die Leiden hem nooit had vergund.

In zekere zin had De la Court zijn lot zien aankomen. Hij besepte maar al te goed dat wie zich met de politiek bemoeit het alleen maar verkeerd kan doen in de ogen van zijn tegenstanders. 'Zoals politici weten,' zei hij, 'schrijven de mensen de genoten weldaden en dankbaarheid op het strand, waar het schrift met de eerste vloed of storm wordt uitgewist. Maar de geleden schade of wraakgierigheid houwen zij uit in marmer of eeuwigdurend metaal.' Leiden had De la Court verketterd, voor het leven. Zijn opzet om deel uit te maken van het establishment van de stad was mislukt. Pas in de volgende generatie, met De la Courts zoon uit zijn tweede huwelijk, opnieuw een Pieter, wist de familie De la Court door te dringen tot de Leidse elite. Maar De la Court zelf zou dat niet meer meemaken. Hij stierf in Amsterdam, de stad die hem wel had verwelkomd na het schandaal in Leiden. **[afbeelding 19]**

Na zijn dood raakte De la Court in de vergetelheid. Het duurde tot in de negentiende eeuw voordat er weer enige aandacht aan hem werd besteed, als een vermeend voorloper van het moderne liberalisme. Inmiddels bleek Leiden zijn nagedachtenis een stuk gunstiger gezind: er werd een straat naar hem genoemd, later ook het gebouw van de Faculteit Sociale Wetenschappen van de universiteit. Maar toch is Pieter de la Court tot op de dag van vandaag

voor veel Leidenaren nog altijd een grote onbekende. Het lijkt wel alsof ze hem nooit helemaal hebben vergeven dat hij, als buitenstaander, pretendeerde Leiden beter te kennen dan zichzelf.

En wat moeten we eigenlijk, vierhonderd jaar na zijn geboorte, denken van de ideeën die De la Court verwoordde over de stad? De thema's die hij aanstipte hebben in ieder geval aan actualiteit niets ingeboet. Ook nu zijn migratie en tolerantie, ondernemingsvrijheid en democratisering nog altijd belangrijke punten in het debat over het welvaren van Leiden. De la Courts visie daarop kan op allerlei manieren worden gekenschetst: volgens sommigen was hij wellicht de eerste neoliberal, anderen zien hem misschien liever als een voorvechter van verdraagzaamheid en het open debat. In ieder geval is de essentie van De la Courts denken dat hij begreep dat het startpunt van elke politieke, economische of maatschappelijke analyse moet liggen op het niveau van de stad. Je kunt eindeloos veel idealen propageren over wereldvrede of nationale voorspoed. Maar wie daadwerkelijk het verschil wil maken, moet dicht bij huis beginnen: in de eigen stad.

Meer lezen

De tekst van *Het Welvaren van Leiden* circuleerde als manuscript in de kringen van de Hollandse elite rond 1660, maar werd tijdens het leven van Pieter de la Court nooit uitgegeven. De eerste complete publicatie zag pas het licht in 1911, toen Felix Driessen de uitgave ervan verzorgde onder de titel *Het Welvaren van Leiden. Handschrift uit het jaar 1659* (Den Haag: Nijhoff, 1911). Alle in dit boekje gebruikte citaten zijn ontleend aan deze uitgave, in een moderne hertaling. Voor een gedetailleerde analyse van de totstandkoming en inhoud van De la Courts tekst, zie Jan Lucassen, 'Het Welvaren van Leiden (1659-1662): de wording van een economische theorie over gilden en ondernemerschap', in Boudien de Vries et al. (eds.), *De kracht der zwakken. Studies over arbeid en arbeidersbeweging in het verleden* (Amsterdam: IISG, 1992), p. 13-48.

Details over het huwelijksfeest in 1657 zijn ontleend aan C. Willemijn Fock, 'Het eerste huwelijk van Pieter de la Court in 1657', *Leids Jaarboekje* 74 (1982), p. 72-85. Voor de politieke context van Leiden in de zeventiende eeuw, zie Dirk Jaap Noordam, *Geringde buffels en beren van stand. Het patriciaat van Leiden, 1574-1700* (Hilversum: Verloren, 1994). De beeldvorming van Leiden in die periode wordt belicht in een speciaal nummer van het tijdschrift *De zeventiende eeuw: Beelden van Leiden. Zelfbeeld en representatie van een Hollandse stad in de vroegmoderne tijd, 1550-1800* (Hilversum: Verloren, 2006). Een schat aan informatie over de economische en maatschappelijke geschiedenis van Leiden is te vinden in het overzichtswerk onder redactie van Simon Groenveld,

Leiden. De geschiedenis van een Hollandse stad, deel 2: 1574-1795 (Leiden: Stichting Geschiedschrijving Leiden, 2003).

Voorbeelden van de Leidse lastercampagne tegen de familie De la Court zijn de pamfletten *Nieuw liedeken van een hoere-waerts soon buyten Yperen* [1648], *Piere la Cour, gruwel der verwoesting* [1648] en *Het triumpherende Leyden over het beroemde huys-gesin van den vermaerde sciet-spoelder alias De la Court* [1648]. Een typisch schotschrift in reactie op De la Courts eigen publicaties is *Een onverwelckbere kroon, gevlochten op het noyt-genoegh verachte boeck, genaemt de hollantsche Intrest, door Pieter la Court* (Amsterdam: Cyprianus van der Gracht, [1662]). Een complete bibliografie van alle geschriften van De la Court biedt Ivo W. Wildenberg, *Johan & Pieter de la Court (1622-1660 & 1618-1685). Bibliografie en receptiegeschiedenis* (Amsterdam: APA-Holland University Press, 1986). Voor meer biografische details, zie Theo van Tijn, 'Pieter de la Court, zijn leven en zijn economische denkbeelden', *Tijdschrift voor geschiedenis* 69 (1956), p. 304-370. De Leidse verwickelingen van latere generaties De la Court worden besproken in Maarten Prak, *Gezeten burgers. De elite in een Hollandse stad. Leiden 1700-1780* (Amsterdam: De Bataafsche Leeuw, 1985).

Leven en werk van Pieter de la Court en zijn broer Johan staan centraal in Arthur Weststeijn, *De radicale Republiek. Johan & Pieter de la Court, dwarse denkers uit de Gouden Eeuw* (Amsterdam: Prometheus, 2013).